

V. AMBRAZAS, N. SLIŽIENĖ, A. VALECKIENĖ

KELETAS SVARSTYTINŲ LIETUVIŲ KALBOS MORFOLOGIJOS KLAUSIMŲ

Pastaraisiais dviem dešimtmečiais labai pagyvėjo dabartinės lietuvių kalbos gramatikos, ypač morfologijos, tyrinėjimas. Tas pagyvėjimas yra susijęs su didelio kalbininkų būrio rengiama plačia aprašomąja lietuvių k. gramatika¹ (toliau Gramatika). Daugelis šios srities monografijų buvo tiesiogiai orientuotos į minėtą kolektyvinį darbą ir vėliau padėjo pamatą jo atskiriems skyriams. Pasirodžius pirmiesiems dviem Gramatikos tomams, apimantiems visą morfologiją, dabartinės lietuvių kalbos morfologijos tyrinėjimas ne tik nenutrūko ir nesusilpnėjo, bet sėkmingai tęsiamas toliau. Pavyzdžiui, šiuo metu jau galime pasidžiaugti rimta pažanga, padaryta sprendžiant sangražinių veiksmažodžių funkcijų, veiksmažodinių vedinių darybos, neveikiamosios rūšies problemas A. Jakulienės², E. Jakaitienės³, E. Geniušienės⁴ darbuose. Daug įdomių siūlymų, stimuliuojančių tolesnę gramatinės minties raidą, randame J. Kazlausko, V. Sirtauto, Č. Grendos, V. Žulio ir kt. straipsniuose. Nors diskusijose dėl atskirų morfologinių kategorijų bei formų interpretavimo kartais pareiškiami ir abejotinų teiginių, tačiau iš esmės tai nėra bloga — *in dubiis libertas*. Blogiau yra tada, kai tokie diskusiniai teiginiai be rimtesnės argumentacijos teikiami kaip savaime suprantamos tiesos ar net tos srities paskutinis mokslo žodis. Tuo atveju kyla pavojus, kad jie gali ir suklaidinti gramatikos srityje mažiau patyrusį skaitytoją. Apie keletą diskusinių klausimų, paliestų A. Girdenio ir V. Žulio neseniai paskelbtoje Gramatikos recenzijoje⁵, čia ir norėtume trumpai pakalbėti.

¹ LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, Lietuvių kalbos gramatika, I, Vilnius, 1965; II, Vilnius, 1971.

² A. Jakulienė, Sangražinių veiksmažodžių istorija lietuvių ir kitose baltų kalbose, Vilnius, 1968 (kand. dis. rankr.); Apie lietuvių kalbos sangražinių veiksmažodžių funkcijas, — Baltistica III (1967) 185–200 ir t. t.

³ E. Jakaitienė, Dabartinės lietuvių kalbos priesaginiai veiksmažodžiai, Vilnius, 1968 (kand. dis. rankr.); Deverbatyviniai dabartinės lietuvių kalbos veiksmažodžiai su priesaga *-inti*, „Baltistica“ IV (1968) 221–230; Dėl lietuvių kalbos veiksmažodinių priesagų, Baltistica VI (1970) 173–176.

⁴ Э. Ш. Генюшене, Пассивные конструкции в литовском языке (авт. канд. дисс.), Вильнюс, 1973; žr. dar p. 27 nurodytą lit.

⁵ Lietuvių kalbos gramatika, I, II, rec. A. Girdenis, V. Žulys, — Baltistica IX (1973) 203–214.

1. Ar galima kalbėti apie bevardės giminės būdvardžių bei būdvardiškujų žodžių formas, jeigu lietuvių kalboje nėra bevardės giminės daiktavardžių, o patys būdvardžiai apibrėžiami kaip žodžiai, suderinti su pažymimuoju žodžiu gimine, skaičiumi ir linksniu? Pirmasis šį klausimą iškėlė J. Kazlauskas. Bevardės giminės būdvardžius jis siūlė skirti prierieveiksmių⁶. Dabar jau plačiai kalbama, kad lietuvių kalboje nėra bevardės giminės būdvardžių, nevartotinas nė toks terminas. Šios formos traktuojamos įvairiai: gretinamos su būdvardiniais prieiveiksmiais kaip laipsniuojamos ir iš tų pačių šaknų sudaromos formos ir kartu priešpastatomos vyriškosios bei moteriškosios giminės būdvardžių formoms (T. V. Bulygina⁷, taip pat A. Girdenis ir V. Žulys⁸), išskiriamos į atskirą būsenos kategoriją (K. Musteikis⁹). Visa tai kyla iš požiūrio į bevardės giminės būdvardžių bei būdvardiškujų žodžių formas kaip į nepriklausomas, iš viso nederinamas, predikatyviškai beasmeniame sakinyje vartojamas formas (T. V. Bulygina jas ir vadina „безличные предикативы“). Tačiau bevardės giminės būdvardžių bei būdvardiškujų žodžių formos nėra visais atvejais nepriklausomos ir nederinamos. Nesant lietuvių kalboje bevardės giminės daiktavardžių, jos tam tikrais atvejais derinamos su bevardės giminės įvardžiais, pvz.: *Tai gražu*. Pirmasis į tai yra atkreipęs dėmesį V. Sirtautas¹⁰, bet iki šiol į tai neatsižvelgiama.

Reikia pasakyti, kad modelyje *Tai gražu* bevardės giminės formos yra lygiai taip pat tarp savęs suderintos gimine, kaip atitinkamuose pasakymuose vyriškosios ir moteriškosios giminės formos, plg.: *Jonas nesusilygins su Petru (Mare). Tas protingas. Ta protinga* ir *Jonas nedraugauja su Petru. Tai protinga*. Čia tiek *tas*, *ta*, tiek *tai* eina toje pačioje daiktavardžių vardininko pozicijoje ir nurodo iš anksčiau žinomą bei minėtą daiktą ar reiškinį (anaforiniai įvardžiai). Jie skiriasi tarp savęs tik tuo, kad vyriškosios bei moteriškosios giminės įvardžiai nurodo konkrečius daiktus, o bevardės giminės – nekonkrečius, apibendrintus daiktus bei reiškinius (konkretaus – nekonkretaus (apibendrinto) nurodymo opozicija). Būdvardiš-

⁶ Žr. „Pergalė“ 1965 10 175–176; Baltistica IV (1968) 324.

⁷ Т. В. Булыгина, Морфологическая структура слова в современном литовском литературном языке (в его письменной форме), – Морфологическая структура слова в инд. языках, Москва, 1970, 36.

⁸ Žr. min. rec.

⁹ К. Мустейкис, Сопоставительная морфология русского и литовского языков, Вильнюс, 1972, 241.

¹⁰ Žr. jo Dėl būdvardžio giminės kategorijos, – Kalbotyra XIX (1968) 136.

kai vartojami, būdami nuo daiktavardžio priklausomi, šie įvardžiai turi tik dvi formas – vyriškąją ir moteriškąją *tas, ta*, o bevardės giminės formos neturi¹¹.

Bevardės giminės būdvardžiai taip pat yra derinami tarp savęs, kai vienas jų eina daiktavardžio vardininko pozicijoje, plg. *Dvilinka nestipra*.

Šito visiškai pakanka įrodyti, kad bevardės giminės būdvardžių bei būdvardiškujų žodžių formos yra derinamos gimine su bevardės giminės įvardžių formomis. Skirtumas tarp bevardės giminės ir vyriškosios bei moteriškosios giminės būdvardžių bei būdvardiškujų žodžių yra tas, kad pirmųjų pažymimaisiais žodžiais gali eiti tik daiktavardiškieji įvardžiai, o pastarųjų – tiek daiktavardžiai, tiek įvardžiai.

Skaičiaus kategorija bevardės giminės būdvardžiams neaktuali, nes bevardės giminės įvardžiai, su kuriais derinami bevardės giminės būdvardžiai, nurodo apibendrintus, neskaičiuojamus daiktus bei reiškinius.

Galima kalbėti tam tikru mastu apie bevardės giminės formų derinimą linksniu, plg.: *Tai gera* (vardininko pozicija). *Jis visa tai gera daro* (galininko pozicija). Mat, tam tikrų daiktavardiškai vartojamų įvardžių ir būdvardžių bevardės giminės formos santykiauja kaip laisvieji variantai su toje pačioje pozicijoje ir ta pačia reikšme vartojamomis tos pačios šaknies vyr. g. formomis, ir jas galima jungti į vieną paradigmą (tik vienaskaita): Vard. *Tas, tai gera*. Kilm. *To nežino*. Naud. *Tam pasiruošęs*. Gal. *Tą, tai matė* ir t. t. Vard. *Geras, gėra eina toli*. Kilm. *Gera, gero nedaro*. Naud. *Geram paskyrė jėgas*. Gal. *Gera, gerą daro* ir t. t.¹²

Kadangi būdvardiškosios bevardės giminės formos yra derinamos su daiktavardiškųjų įvardžių bevardės giminės formomis, tai bevardės giminės būdvardžių priskyrimas prie būdvardžio kategorijos neprieštarauja būdvardžio apibrėžimui.

Bevardės giminės būdvardžių gretinimas su būdvardiškaisiaisrieveiksmiais tuo ir baigiasi, kad jie yra sudaryti iš tų pačių šaknų ir turi laipsnių formas. Tai rodo, kad šių formų sąsaja yra tik leksinė-darybinė. Prieveiksmiai ir bevardės giminės formos skiriasi savo sintaksinėmis pozicijomis (plg.: *Jis gražiai rašo* ir *Tai yra gražu*), o pozicija yra vienas iš svarbiausių žodžių klasifikacinių požymių. Nereikia užmiršti, kad būdvardžių bei būdvardiškujų žodžių bevardės giminės formos neretai eina ir daiktavardžio pozicijoje, gali turėti net pažyminių, plg. *Velijo visokio gera* (Būga). Tai su prieveiksmių formomis niekaip nesuderinama. Antra vertus, jeigu prieveiksmius atkeltume prie būdvardžio, tai pastarojo klasėje tik padaugėtų periferinių formų, o prieveiksmį visai reikėtų išformuoti.

Juo labiau nelaikytini bevardės giminės būdvardžiai bei būdvardiškieji žodžiai būsenos kategorija. Rusų kalboje prie būsenos kategorijos priskiriami žodžiai yra stabarėjantys, atitrūkę nuo kitų kategorijų ir gana vieningi pagal savo funkciją –

¹¹ Plačiau žr. straipsnį „Bevardės giminės forma *tai* ir jos santykis su kitomis įvardžių formomis, – LKK XV (1974).

¹² Dėl *tas/tai* paradigmos santykio su *tas, ta* paradigmomis žr. ten pat.

jie atlieka tik predikatinę funkciją ir vadinami dar predikatyvais. Ir tai ne visi rusų kalboje tą būsenos kategoriją pripažįsta, nes jai išskirti nėra bendrų morfologinių požymių. Tuo tarpu lietuvių kalboje bevardės giminės formos yra sudaromos, galima sakyti, reguliariai beveik iš kiekvieno kokybinio būdvardžio ar dalyvio ir funkciškai nėra vienalytės. K. Musteikis, priskyres būdvardžių bei būdvardiškųjų žodžių bevardės giminės formas prie būsenos kategorijos, visai nekreipia dėmesio į šių formų vartojimą daiktavardžio pozicijoje, o įvardžių bevardės giminės formas iš viso laiko reliktinėmis (*visa, tai*). Tai neatitinka faktinės padėties. Iš tikrųjų šių įvardžių bevardės giminės formos įeina į įvardžių sistemą, santykiaudamos su vyriškosios bei moteriškosios giminės formomis.

Taip pat negalima sutikti su teiginiu, kad būsenos kategorija lietuvių kalboje esanti daug labiau apibrėžta, negu rusų kalboje, kad „категорию состояния в литовском языке можно выделить, опираясь только на форму“¹³. Tam įrodyti neužtenka lietuvių kalbos bevardės giminės būdvardžių bei būdvardiškųjų žodžių formalius požymius (galūnes) paskelbti būsenos kategorijos specialiu morfologiniu požymiu. Antra vertus, tada nesuprantama, kaip pagal formą į būsenos kategoriją galima įtraukti tokius jo prie šios kategorijos priskiriamus žodžius: *laikas, gėda, kančia* ir kt. Arba kaip galima skirti į būsenos kategoriją dalyvius *tvarkoma, tvarkyta, tvarkę*, jeigu pagal formą jie skiria laiko, rūšies kategorijas ir įeina į veiksmažodžio formų sistemą.

Visa tai rodo, kad būsenos kategorija lietuvių kalboje išskirta nepamatuotai, neatsižvelgiant į faktinę minėtųjų formų padėtį lietuvių kalbos gramatinėje sistemoje.

2. Labai paviršutiniškai kartais bandoma spęsti ir įvardžiuotinių būdvardžių reikšmės klausimą. Antai Gramatikos recenzentai A. Girdenis ir V. Žulys sakosi neradę Gramatikoje pagrindinės įvardžiuotinių formų funkcijos, esą, „niekur aiškiai nepasakyta, kad įvardžiuotinis būdvardis ne tiesiai rodo daikto ypatybę, o tik skiria daiktą nuo kitų tos pat klasės daiktų, – kai svarbi, aktuali yra ypatybė, sakomas tik paprastasis būdvardis“ (p. 211).

Iš tikrųjų Gramatikoje taip nėra ir negali būti pasakyta. Išskiriamoji reikšmė, kurią minėti autoriai traktuoja kaip bendrą įvardžiuotinių formų reikšmę, yra tik viena, jų žodžiais tariant, „reikšmių reikšmelė“, vienas daiktų apibrėžimo būdas. Be daiktų išskyrimo, įvardžiuotinės formos turi dar kitų funkcijų – nurodo anksčiau minėtus daiktus (anaforinė funkcija), pabrėžia būdingą žinomą daikto ypatybę ir kt. Antra vertus, mažų mažiausiai yra netikslu taip priešpastatyti įvardžiuotinius būdvardžius paprastiesiems – apibrėžiant kiekvieną opozicijos narį skirtingai, t. y. pozityviai (įvardžiuotinės formos skiria daiktus, tuo tarpu paprastosios rodo daikto ypatybę).

¹³ Žr. K. Мустейкис, ten pat, 244.

Tiek paprastosios, tiek įvardžiutinės būdvardžių formos žymi daiktų ypatybes, bet įvardžiutinės formos, be to, dar turi papildomų funkcijų. Bendra įvardžiutinių būdvardžių funkcija, kurios pasigedo recenzentai, yra aiškiai pasakyta Gramatikoje: įvardžiutinės formos nurodo žinomą daiktą arba žymi žinomą (būdingą) daikto ypatybę. Pagal šią funkciją jos yra priešpastatytos paprastosioms formoms. Daugeliu atvejų įvardžiutinės formos, santykiaudamos su paprastosiomis, sudaro „apibrėžtumo – neapibrėžtumo“ koreliaciją, panašiai kaip kitose kalbose (vokiečių, anglų) žymimieji ir nežymimieji artikeliai (žr. Gramatika, § 901).

3. Ta aplinkybė, kad Gramatikoje neatsisakyta būdvardžių linksniuočių (dėl visai suprantamų priežasčių) neleidžia manyti, jog visos atskiroms linksniuotėms priskiriamos būdvardžių paradigmos yra vienodos. Sakysim, *medinis* ir *didelis* priskirti tai pačiai linksniuotei, bet dėl to neatsiduria kartu, kaip teigia recenzentai, o yra išskirti į atskiras grupes, kurių paradigmos aptariamoms atskirai (žr. §§ 852 – 863). Didesnis paradigmų išdiferencijavimas ne pro šalį ne tik būdvardžiams, bet pravers-tų ir daiktavardžiams.

4. Pastaruoju metu diskutuojamas įvardžių formų *mano*, *tavo*, *savo* klausimas. Tačiau negalima sakyti, kad jis būtų galutinai išspręstas, įtraukiant šias formas į atitinkamas paradigmas (*mano* į *aš*, *tavo* į *tu*, *savo* į *savęs*, *kieno* į *kas* ir t. t.) ir teigiant, kad lietuvių literatūrinėje kalboje (bent jos neutraliajame stiliuje) nėra specialių savybinių įvardžių¹⁴.

Visų pirma, toks klausimo sprendimas reikalauja papildomų operacijų (dviejų pakopų paradigmos sudarymas, asimetrijos tarp vienaskaitos ir daugiskaitos paradigmų pašalinimas ir kt.) ir padaro labai sudėtingą gramatinės struktūros aprašymą, dėl to jis sunkiai pritaikomas tradicinei gramatikai¹⁵. Be to, įtraukiant dvi kilmininko formas į *aš*, *tu*, *savęs*, *kas* ir kt. paradigmas, reikėtų atitinkamai išskirti du kilmininkus ir *mes*, *jūs* bei daiktavardžių paradigmos (savybinių ir nesavybinių su homoniminėmis formomis). Tai dar daugiau sukomplikuotą gramatinės struktūros aprašymą. Antra vertus, net ir dviejų pakopų paradigma nepadedą įtikinamai paaiškinti *kieno* įsivedimo į *kas* paradigmą. V. Žulio skaidymas *k-ien-o* : *k-ø-o* dirbtinis. O jeigu ir išskirtume čia priesagą, tai argi galima į vieną kad ir atskirą kilmininko paradigmą jungti priesagines ir nepriesagines skirtingos reikšmės formas.

Nereikia taip pat užmiršti, kad, be *manas*, *-a*, *tavas*, *-a*, *savas*, *-a*, kurie vis dėlto dar pasitaiko viename literatūrinės kalbos stiliuje (daugiausia poezijoje), – litera-

¹⁴ Žr. V. Žulys, Vadinamųjų nekaitomųjų įvardžių vieta lietuvių kalbos gramatinėje sistemoje, – *Baltistica* V (1969) 167 – 177.

¹⁵ Suprastintas šių formų įtraukimas į įvardžių *aš*, *tu*, *savęs*, *kas* ir kt. paradigmas kai kuriuose mokykliniuose vadovėliuose mažų mažiausiai yra netikslus, žr. Lietuvių kalba (V klasės vadovėlis), Kaunas, 1972 ir 1973. Pvz., vadovėlyje teigiama, kad *mano* ir *manęs* ir kt. skiriasi pagal reikšmes. Iš tikrųjų šių formų išskirti pagal reikšmes negalima, jos diferencijuojamos tik pagal pozicijas ir kt.

tūrinėje kalboje, taip pat ir jos neutraliajame stiliuje, vartojamos savybinių įvardžių įvardžiuotinės formos *manasis, -oji, tavasis, -oji, savasis, -oji*. Kaip įvardžiuotinių, jų reikšmė nusilpusi. Jos eina toje pačioje nuo daiktavardžių priklausomoje pozicijoje, kaip ir *mano, tavo, savo* (plg. *mano, manasis stalias*), bet turi ir specialių vartojimo atvejų. Dėl to tikriausiai ir išliko šalia *mano, tavo, savo*, nykstant *manas, -a, tavas, -a* ir pereinant į būdvardžio kategoriją *savas, -a*¹⁶. *Manasis, -oji, tavasis, -oji, savasis, -oji* dabar yra priešpastatomos *mano, tavo, savo* kaip su daiktavardžiais derinamos ir nederinamos formos. Pavyzdžiui, formos *manasis, -oji, tavasis, -oji, savasis, -oji* vartojamos ten, kur reikia daugiau pabrėžti giminės, skaičiaus bei linksnio kategorijas, t. y. tokiuose sakiniuose, kai prie įvardžių nėra pažymimojo žodžio (jis numanomas iš konteksto), bet įvardžiai nesudaiktavardėję – neina daiktavardžio pozicijoje, plg.: *Paims, žiūrėk, abu su šeimininku dalgius tinti. Šeimininkas duos, duos plaktuku, liežuvį iškišęs, niekur nesidairydamas, o Petras jau seniai išplakė savąjį [dalgį], švilpaudamas mėgina nykščio nagu asmenis* (J. Baltušis)¹⁷. Formos *manasis, -oji, tavasis, -oji, savasis, -oji* toli gražu nėra vartojamos tik kaip daiktavardžiai, žymint asmenį, pvz.: *manasis = mano vyras*.

Formos *mano, tavo, savo, kieno* ir kt. eina dviejose pozicijose. Pozicija su neveikiamaisiais dalyviais (*mano padaryta*) gal ir leistų šias formas įtraukti į aukščiau minėtas paradigmas (jeigu nekliudytų *kieno* skirtinga forma) – substitucija iš tikrųjų rodo jas esant daiktavardiškąsias. Tačiau kai šios formos yra priklausomos nuo daiktavardžių, jos aiškiai linksta prie būdvardiškųjų savybinių įvardžių (*mano, manasis stalias*).

5. Svarstylini ir kai kurie veiksmažodžio formų sudarymo klausimai. Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje įprasta visų veiksmažodžio formų pagrindu laikyti tris kamienus: esamojo, būtojo kartinio laiko ir bendraties. Ši pažiūra yra motyvuota lietuvių kalbos veiksmažodžio sistemos dėsningumais ir iki šiol kokių nors prieštaravimų nekėlė. Visos kitos veiksmažodžių formos yra daromos iš minėtų kamienų, atmetant es. ir būt. k. laiko 3 asmens formų galūnes ar bendraties priesagą *-ti* ir pridėdant priesagas ar galūnes, būdingas daromai formai. Šiuo principu grindžiama ir veiksmažodinių vedinių daryba. Tuo būdu suponuojama (nors paprastai – *in petto*), kad dabartinės lietuvių kalbos esamojo ir būtojo laiko kamienai (t. y. tos veiksmažodžio dalys, kurios tiesiogiai įeina į kitas formas bei darinius) yra priebalsiniai – kaip priebalsiniai dabar yra ir vardažodžių kamienai. Be abejo, tas nepanei-

¹⁶ Būdvardiškųjų įvardžių *manas, -a, tavas, -a, savas, -a, kienas, -a* (plg. *kieni vaikai* Lz) nykimą galima paaiškinti tuo, kad vienas jų kilmininkas, turintis gramatinę priklausomumo reikšmę, atstoja visą būdvardiškųjų įvardžių paradigmą, turinčią tą pačią reikšmę ir vartojamą toje pačioje nuo daiktavardžio priklausomoje pozicijoje.

¹⁷ Žr. Kalbos kultūra 7 (1964) 46–47.

gia seniai žinomo fakto, kad daugelyje veiksmažodinių formų lengvai išskiriami senieji tematiniai kamienai, kuriuos reprezentuoja 3 asmens formos. Šie kamienai tiesiogiai atsispindi daugiskaitos 1 ir 2 asmenyje ir ypač esamojo laiko neveikiamuosiuose dalyviuose, kurie dėl to paprastai ir laikomi padarytais iš es. l. 3 asmens formos (tuo, be abejo, nutolstant nuo pagrindinio principo). Kad es. l. 3 asmens forma, istoriškai žiūrint, gali būti laikoma iš senovės paveldėtu grynu kamienu, visai neturėjusiu galūnės, šiuo metu pripažįsta daugelis tyrinėtojų¹⁸. Visa tai — gerai žinomi dalykai, ir apie juos būtų galima nė nekalbėti, jei minėtoje Gramatikos recenzijoje nebūtų taip primygtinai reikalaujama laikyti dabartinės lietuvių kalbos veiksmažodžio 3 asmens formas neturinčiomis galūnių ir tiesiog iš jų daryti kitas formas. Mūsų manymu, reikėtų dar gerai pasvarstyti, ar siūlomas principas bus pakankamai universalus ir įgalins ekonomiškiau aprašyti bei geriau paaiškinti visą veiksmažodinių formų sistemą. Žinoma, jį pritaikius, būtų galima sumažinti veiksmažodžio asmenų galūnių skaičių ir daug kur išskirti galūnes nuo laikų bei nuosakų priesagų ir formantų. Tačiau kamiengalio balsių pakitimams aprašyti prireiktų daugelio papildomų taisyklių. Pavyzdžiui, sudarant tiesioginės nuosakos es. l. vienaskaitos 1 ir 2 asm. formas, reikėtų atlikti šias kamiengalio balsių transformacijas: (*i*) *a* panaikinimas (I asmenuotė), *i* panaikinimas (II asmenuotė), *o* → *a* (III asmenuotė). Dar keblesnis būtų būt. l. vnsk. 1 ir 2 asm. sudarymas, nes čia galūnes *-u*, *-i* reikėtų išskirti iš dvibalsių, o tų dvibalsių pirmąjį dėmenį aiškinti pagal taisyklę *é* → *ia/e* arba *o* → *a*. Be abejo, tokiu atveju nebebūtų galima daryti veiksmažodžio formų tiesiog iš trijų pagrindinių kamienu: reikėtų išskirti dar būtojo dažninio, būsimąjo laiko bei tariamosios nuosakos kamienus ir laikyti juos išvestiniais iš bendraties (pastarųjų formų daryba būtų dviejų „pakopų“). Taikant šį principą žodžių darybai, tur būt, reikėtų postuluoti tokias dirbtines taisykles, kaip *o* → *a* žodyje *kirtavietė*, *é* panaikinimas žodyje *rentlazdė* ir pan. Šiuos ir kitus panašius sunkumus galima būtų pateisinti tik tuo atveju, jeigu pavyktų suformuluoti bendresnius dėsnius morfonologijos lygmenyje, leidžiančius pagrįsti ne tik minėtas taisykles, bet ir kitų (ne tik veiksmažodžio) formų sudarymą. Tačiau tokie dėsniai lietuvių kalbai dar nenustatyti. O kol to nėra, tikrai nieko nelaimėtume, jeigu, pavyzdžiui, I ir II asmenuotės veiksmažodžių es. l. veik. dalyvius laikytume padarytais tiesiog iš es. l. 3 asm. formos (*eina* + *nt* → *einant-*, *tyli* + *nt* → *tylint-*), o III asmenuotės veiksmažodžių dalyvius darytume jau su kamiengalio balsio transformacija *rašo* + *nt* → *rašont-* → *rašant-*, juoba kad vardininko formoms *einąs*, *tylįs*, *rašąs* paaiškinti prireiktų vėl dviejų papildomų transformacijų. Juk tokios transformacijos prasmingos tik tada, kai taikomos ne vienam kitam atvejui (*ad hoc*), o visai sistemai. Laikant es. l. veik. dalyvių darybos pamatu kamienus *ein-*, *tyl-*, *raš-*, Gramatikoje vadovautasi tuo pačiu principu, kaip ir aptariant es. l. asmenuojamas formas, veiksmažodinius vedinius, taip pat ir sudurtinius žodžius daiktavardžių darybos skyriuje (plg. I, p. 459—460), į kurią čia minimos recenzijos autoriai siūlo

¹⁸ Plg. J. Kazlauskas, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, Vilnius, 1968, 301 tt. su lit.

lygiuotis visiems dabartinės kalbos tyrinėtojams. Beje, ir būdvardžių daryba, kuri recenzentams rodosi „visai kitaip suprantama“, iš tikrųjų Gramatikoje parašyta pagal tuos pačius sinchroninio aprašo principus, kaip ir daiktavardžių daryba¹⁹.

6. Ar lietuvių kalba turi sudurtines (analitines) veiksmažodžio laikų ir nuosakų formas? Šis klausimas kalbininkus domina seniai ir yra ne sykį tyrinėtas. Todėl, jį svarstant ar iš naujo keliant, nereikėtų pamiršti to, kas jau išaiškinta, ir vėl viską „pradėti nuo pradžios“.

Gramatikoje sudurtinės veiksmažodžio laikų ir nuosakų formos iškeltos ne dėl tradicijos, o remiantis dabartine jų tyrinėjimo padėtimi ir tais kriterijais, kurie taikomi ir kitų kalbų analogiškomis formoms²⁰.

Sudurtinės veiksmažodžio laikų bei nuosakų formos yra pastovus gramatiškai neskaidomas pilnareikšmio ir formalaus žodžio junginys. Gramatiškai sudurtinės formos neskaidomos dėl to, kad jų gramatinė reikšmė yra ne veiksmažodžio *būti* ir dalyvio gramatinių reikšmių suma, o visai nauja nuo abiejų dėmenų santykio priklausanti reikšmė, atitinkamai santykiaujanti su vientisinių formų reikšme. Sudurtinių veiksmažodžio laikų bei nuosakų formų koreliacija su vientisinėmis formomis ir yra tas svarbiausias bruožas, kuris rodo, kad jos įeina į veiksmažodžių asmenavimo sistemą. Plg. *veja* ir *yra vijęs, yra vejamas, yra vytas; vijo* ir *buvo vijęs, buvo vejamas, buvo vytas, buvo bevejęs; vytų* ir *būtų vijęs, būtų vejamas, buvo vytas, būtų bevejęs*. Su kiekviena sudurtine forma vientisinė forma santykiauja vis kitaip. Panašūs santykiai būdingi ir kitų kalbų (pvz., anglų, vokiečių) vientisinėms ir sudurtinėms laikų formoms.

Žinoma, lietuvių kalbos sudurtinės veiksmažodžio laikų bei nuosakų formos nėra gramatizuotos tokiu laipsniu, kaip, sakysime, anglų, prancūzų, vokiečių kalbose. Tam tikrais atvejais jos dar nėra galutinai atsiribojusios nuo analogiškų veiksmažodžio *būti* ir būdvardiškai vartojamų dalyvių konstrukcijų. Tačiau visai nuneigti jų buvimą tokiais argumentais, kokie keliami Gramatikos recenzijoje, šiuo metu jau neįmanoma.

Argi laisva dėmenų tvarka ir kitų žodžių įterpimas tarp jų gali rodyti, kad jie nesudaro sudurtinių laikų formų? Jeigu taikytume šį kriterijų, paaiškėtų, kad tokių formų neturi nei anglų, nei tuo labiau vokiečių kalba. Juk vokiečių kalbos perfekto ir kitų šios grupės laikų pirmasis dėmuo gali būti pasakytas sakinio pradžioje, o antrasis—sakinio gale, anglų kalbos klausiamuosiuose sakiniuose veiksnio vieta

¹⁹ Tai pabrėžta ir J. Kazlausko recenzijoje, kur sakoma, kad daiktavardžių ir būdvardžių daryboje „nuosekliausiai išlaikytas ir sinchroninis požiūris, nepainiojant jo su istoriniu“, min. rec., 174.

²⁰ Labai konkrečiai ir aiškiai jie išdėstyti M. M. Гухман, Глагольные аналитические конструкции как особый тип сочетаний частичного и полного слова (На материале истории немецкого языка), — Вопросы грамматического строя, Москва, 1955.

yra tarp sudurtinės formos dėmenų. Šis kriterijus net ne visada taikytinas atskirti žodžių formoms nuo konstrukcijų; pavyzdžiui, jis visai netinka vokiečių kalbos priešdėliniams veiksmažodžiams. O sudurtines laikų formas juk sudaro atskiri žodžiai, ir jų išsidėstymo tvarka priklauso nuo kiekvienai kalbai būdingos sakinio struktūros bei žodžių tvarkos.

Laikant sudurtines laikų formas asmenavimo sistemos dalimi, visai nebūtina pripažinti sudurtines bendratis ar sudurtinius dalyvius. Juk nei bendratis, nei dalyviai į asmenuojamų formų sistemą neįeina.

Labai jau savotiškai diskutuojama dėl sudurtinių atliktinių formų reikšmės. Gramatikoje rašoma: „Tranzityvinių rezultatinės reikšmės veiksmažodžių atliktinėmis formomis nusakoma ne tik veikėjo būseną, susidariusi dėl ankstesnio veiksmo, bet ir jo veiklos padariniai“ (II, 150). Recenzantai skelbia, jog tai netiesa, nes tą teiginį iliustruojantis pasakymas *Kas nors šiąnakt dobiuose yra gulėjęs* rodo ką kita. Iš tikrųjų Gramatikoje yra sakiny *Kas nors šiąnakt dobiuose yra nakvojęs*, bet jis iliustruoja visai kitą teiginį, yra paimtas iš kito iliustracijų būrio, pagaliau ir veiksmažodis jame net ne tranzityvinis... Nedrįstume tvirtinti, kad tokia polemika prisidės prie sudurtinių veiksmažodžio formų reikšmės nušvietimo.

7. Kalbant apie netiesioginę nuosaką, nereikėtų pamiršti, kad nuosakos išskiriamos ne vien pagal formalius požymius, bet visų pirma pagal veiksmažodžio formų tarpusavio koreliaciją tam tikros modalinės reikšmės pagrindu. Bet kadangi dalyviai, kurie sudaro netiesioginę nuosaką, įeina į sudurtines (analitines) tiesioginės, tariamosios bei liepiamosios nuosakos laikų formas, tai ir grynai formalus netiesioginės nuosakos bendrumas su kitomis nuosakomis yra akivaizdus.

8. Labai abejotinas yra kategoriškas siūlymas braukti iš gramatikų būsimąjo laiko neveikiamuosius dalyvius. Paslaugos literatūrinei kalbai tuo tikrai nepadarytume. Žinoma, tie dalyviai, kurie XVI—XVII a. raštuose dar buvo visai įprasti, šiuo metu yra neproduktyvūs ir, išskyrus dalyvį *būsimas* -à, pasitaiko labai retai (tas aiškiai pasakyta ir Gramatikoje). Tačiau kai kurie iš jų vis dėlto kartais pavartojami (plg. *gausimas laiškas, dirbsimas darbas*) ir literatūrinei kalbai gali būti parankūs; gražių jų gyvos vartosenos pavyzdžių dar XIX—XX a. slenkstyje randame, pavyzdžiui, A. Juškos raštuose. Formali ir semantinė būs. l. nev. dalyvių koreliacija su kitais nev. dalyviais yra akivaizdi. (To negalima pasakyti apie *vedinas, nešinas* tipo žodžius, kuriems anaipol ne produktyvumo stoka sukliudė patekti į dalyvių tarpą.) Laikyti dalyvį *būsimas* būdvardžiu trukdo ir tokie pasakymai, kaip *esamos ir būsimos ligos* (LKŽ I 993), kur esamojo ir būsimąjo laiko dalyvių priešprieša aiškiai paremta laiko kategorija. Ta aplinkybė, kad tarmėse būsimąjo laiko neveikiamieji dalyviai baigia nykti, dar neduoda pamato jų kratytis literatūrinėje kalboje. Visai netoli aplink save pasidairę, pamatysime, kad, pavyzdžiui, daugelis dabartinės rusų litera-

tūrinės kalbos dalyvių yra paskolinti iš senosios slavų kalbos ir iš viso niekada nebuvo vartojami tarmėse – tačiau niekam nė mintis neateina priekaištauti, kad jos nepamatuotai pateko į gramatikas. Ir apskritai – ar ne per toli šauname reikalaudami, kad literatūrinės kalbos gramatika atspindėtų visus šnekamosios kalbos pakitimus ir pagal juos keistų savo normas, pavyzdžiui, kad ir išskeldama į pirmą vietą trumpąsias vietininko, įnagininko su *-m*, veiksmažodžio daugiskaitos formas ir pan.? Normų stabilumas ir su juo susijęs tam tikras konservatyvumas yra būdingi visoms didesnę tradiciją turinčioms literatūrinėms kalboms (plg. kad ir rusų, vokiečių, prancūzų ar anglų kalbas), kurios nėra ir neprivalo būti tikslios liaudies šnekamosios kalbos kopijos.

9. Nieko rimta nepasiektume ir eliminavę iš gramatikos padalyvius bei pusdalyvius ir priskyre juos tiesiog prie veikiamųjų dalyvių. Be abejo, pusdalyviai ir padalyviai įeina į lietuvių kalbos dalyvinių formų sistemą, kurioje pusdalyvis atstoja šiuo metu nebevertojamą apozicinį (ar adverbialinį) esamojo laiko veikiamųjų dalyvių vardininką. Jų koreliaciniai bei hierarchiniai ryšiai su dalyviais yra ne syki nagrinėti, apie tai pasakyta ir Gramatikoje. Tačiau padalyvių išskirstymas prie atitinkamų laikų dalyvių užtušuočių jų morfologinę specifiką; antra vertus, tai sukomplikuotų ir pačių dalyvių aprašą. Ir jau visai netikslu būtų padalyvius tapatinti su daiktavardžių formomis suprieveiksmėjusiose konstrukcijose *anądien, kitąsyk* ir pan. – į padalyvius jos panašios tik galūnės neturėjimu, t. y. ne daugiau kaip formos *vakar, rytoj* ir pan.

Šiuo metu, baigus daugelio morfologinių priemonių nagrinėjimą bei sisteminiimą, vis ryškiau iškyla teorinės lietuvių kalbos gramatikos perspektyva. Sukurti tokią gramatiką, paremtą naujausiais struktūrinės lingvistikos laimėjimais, yra vienas iš labai svarbių mūsų kalbos mokslo ateities uždavinių. Kai kam gal ir norėtusi, kad tą uždavinį būtų sprendusi čia minima Gramatika. Mūsų manymu, toks būtinų kalbotyros raidos grandžių praleidimas būtų buvusi klaida, kuri skaudžiai atsilieptų visos mūsų nacionalinės kultūros ugdymui. Ne kieno nors užgaidas, o istorinė būtinybė nulėmė tai, kad Gramatikos autoriams teko atlikti tą darbą, kurį kitos, didesnės tautos įstengė atlikti anksčiau. Be abejo, šia Gramatika buvo siekiama apibendrinti ankstesnių tyrimų patirtį, tačiau nerimta būtų reikalauti, kad ji atsižvelgtų į kiekvieną naujesnę prielaidą, užfiksuotų kiekvieną kalbotyros barometro svyravimą. Tokie recenzentų siūlomi eksperimentai, kaip skaitvardžių bei daugelio įvardžių išskirstymas po kitas kalbos dalis šiuo tyrimo etapu tikrai būtų pridareę daugiau žalos, negu naudos.

Čia suminėtomis pastabomis norėjome tik atkreipti kalbininkų dėmesį į keletą morfologijos klausimų, kurie neturėtų būti sprendžiami vienu plunksnos brūkštelėjimu. Kai kurie iš jų jau pareikalavo ir dar pareikalaus nemaža darbo.